

Н.Г. ЯЦЕНКО,
аспірантка
(Київський національний університет
імені Тараса Шевченка)
(Науковий керівник професор Ю.Д. Притика)

ЦИВІЛЬНА ПРОЦЕСУАЛЬНА ПРАВОСУБ'ЄКТНІСТЬ СУДУ

Ключові слова: суд, правоздатність, дієздатність, правосуб'єктність, компетенція, юрисдикція, повноваження.

Безумовно, правосуб'єктність суду носить специфічний характер. При дослідженні даного питання можуть виникнути питання, як саме розглядати правосуб'єктність суду: суду як юридичної особи (так, поняття юридичної особи відоме ще з часів римського права, по суті воно є фікцією і було введено в юридичний обіг для зручності) чи судді як фізичної особи. Напевно, що доцільно вести мову про правосуб'єктність суду, як юридичної особи, оскільки суддя, здійснюючи правосуддя, уособлює в собі суд – орган державної влади, а суддя, здійснюючи правосуддя, діє від імені суду. Хоча в той же час суддя є і фізичною особою, громадянином України. Традиційно в юридичній літературі правосуб'єктність розглядається через єдність таких структурних елементів як правоздатність та дієздатність. Правоздатність – це здатність суб'єкта бути носієм прав та обов'язків, а дієздатність – це здатність суб'єкта реалізовувати свої права та обов'язки. Проте, незважаючи на таку зовнішню простоту, одним з найскладніших в науці питань для праворозуміння є поняття правової природи правосуб'єктності, а особливо правосуб'єктності суду.

Незважаючи на велику кількість досліджень в правовій науці та чисельних

праць відомих вчених, таких як С.С. Бичкова, А.А. Слугін, М.А. Гурвіч, М.С. Шакарян, В.В. Комаров, П.І. Радченко, К.В. Гусаров, П.Ф. Єлісейкін, В.Н. Щеглов, С.Я Якубов та інших, складнощі з даного приводу обумовлюються також і відсутністю законодавчого визначення поняття правосуб'єктності.

Саме тому дослідження та розгляд даного питання являють собою гостру актуальність, а значна кількість досліджень відомих вчених звертають на це особливу увагу.

Метою даної статті є дослідження цивільної процесуальної правосуб'єктності суду та її визначення.

Досить поширеною точкою зору є те, що правоздатність та дієздатність є складовими категоріями правосуб'єктності. Проте існує й інша точка зору. Так, деякі автори вважають, що зміст правосуб'єктності має бути розширено. До нього мають бути включені права й обов'язки. Тоді, виходячи із зазначеного вище визначення, правосуб'єктність має ототожнюватися із поняттям правового статусу.

С.С. Бичкова, наприклад, виділяє такі ознаки цивільної процесуальної правосуб'єктності осіб, які беруть участь у справах позовного провадження, як ре-

гламентованість нормами цивільного процесуального права, невід'ємний зв'язок з її носієм – майбутнім суб'єктом цивільних процесуальних правовідносин з відповідним цивільним правовим статусом; ззовні виявляється у визначеній законом формі – «здатності» суб'єкта вступати у цивільні процесуальні правовідносини; належить, поряд із нормами цивільного процесуального права, до передумов виникнення цивільних процесуальних правовідносин, зокрема, формування такого їх елементу, як зміст; є передумовою набуття цивільного процесуального правового статусу учасника цивільного процесу, у тому числі особи, яка бере участь у справах позовного провадження [1, 47].

Зважаючи на зв'язок процесуального права із матеріальним, уявляється доцільним зазначити, що традиційно, правоздатність громадянина виникає від моменту його народження і припиняється його смертю. Юридична особа може мати цивільні права, що відповідають цілям діяльності, визначеним в його установчих документах, і нести у зв'язку з цією діяльністю обов'язки.

Повертаючись до питання, як слід розглядати правосуб'єктність суду, зазначимо, що в цьому контексті, на наш погляд, на увагу і на подальші роздуми заслуговує точка зору про те, що особа, що є працівником, є одночасно носієм ознак органу юридичної особи. Особа, переходячи з трудових в цивільні економічні відносини, відповідно до цього не змінює своє правове положення. Тому особа, що має таке складне правове положення, повинна включатися до складу волеутворюючого та волевиражаючого органу юридичної особи при дослідженні юридичної відповідальності юридичної особи за дії працівників. Особа, що знаходиться в трудовому зв'язку з правосуб'єктною організацією, якщо при цьому виступає субстратом одного з її органів, набуває цивільно-правовий стан у відношенні з третіми особами. Юридична особа набуває цивільні права та приймає на

себе цивільні обов'язки через свої органи, що діють у відповідності до закону, інших правових актів та установчих документів [7, 92]. Розмірковуючи над зазначеною точкою зору, виникають питання стосовно відповідальності за дії суду, суддів та механізму притягнення до відповідальності.

Перш ніж перейти до розгляду самого питання правосуб'єктності суду, уявляється необхідним приділити увагу розгляду правоздатності та дієздатності в нaуці цивільного процесуального права.

Так, М.А. Гурвич зазначає, що цивільна процесуальна правоздатність пов'язана з правоздатністю в матеріальному праві (цивільному, трудовому, сімейному, земельному, адміністративному); судовий захист передбачає, що особа, що звертається за нею, спроможна володіти оспорюваним правом. Однак правоздатність в матеріальному праві не тотожна процесуальній правоздатності. Якщо правоздатність в матеріальному праві – це здатність мати суб'єктивні права і обов'язки (право власності, право вимоги, права, що витікають із трудового договору, із стану шлюбу та інше), то цивільна процесуальна правоздатність – це здатність вимагати судового захисту, мати процесуальні права і обов'язки, бути особою, що бере участь у справі. Для того щоб особисто здійснювати свої процесуальні права в суді шляхом здійснення процесуальних дій, необхідно володіти процесуальною дієздатністю. Цивільна процесуальна дієздатність – здатність особисто здійснювати процесуальні дії, особисто здійснювати свої процесуальні права і процесуальні обов'язки. Проте М.А. Гурвич зазначає, що за своїм змістом процесуальна дієздатність відрізняється від дієздатності в матеріальному праві. Якщо дієздатність в матеріальному праві – це здатність своїми діями набувати суб'єктивні матеріальні права і створювати матеріальні обов'язки (здатність особисто заключати правочини, придбавати власність, заключати трудовий договір і інше), то цивільна процесуальна дієздатність – це здатність своїми діями

здійснювати свої процесуальні права та обов'язки, тобто особисто брати участь у процесі (особисто подавати позов, заключати мирову угоду, заявляти клопотання тощо). Юридичні особи володіють процесуальною дієздатністю з моменту свого виникнення. Процесуальні права та обов'язки юридичної особи здійснюється його органами чи через представників. Повна процесуальна дієздатність громадян виникає, як правило, з досягненням повноліття, тобто з 18 років [2, 76, 77].

Схожої думки притримується також і М.С. Шакарян, яка зазначає, що цивільна процесуальна правоздатність – це встановлена законом можливість мати цивільні процесуальні права і нести процесуальні обов'язки. Проте, на відміну від М.А. Гурвича, М.С. Шакарян зауважує, що цивільна процесуальна правоздатність пов'язана з правоздатністю в матеріальному праві (цивільному, трудовому, сімейному, земельному, адміністративному), а не відрізняється від неї; судовий захист передбачає, що особа, що звертається за нею, здатна володіти правом, що оспорюється. Однак правоздатність в матеріальному праві не тотожна процесуальній правоздатності [2, 76].

В.В. Комаров, П.І. Радченко зазначають, що по суті поняття «суб'єкт цивільного процесуального права» і «процесуальна правосуб'єктність» за змістом збігаються, бо суб'єкт права – це особа, яка має правосуб'єктність, тобто особа – потенційний учасник цивільних процесуальних відносин. Наведені міркування підводять до висновку: правосуб'єктність закріплює коло осіб, які можуть бути суб'єктами прав та обов'язків, конкретизує тим самим коло правовідносин, що виникають на основі правосуб'єктності. Процесуальна правосуб'єктність є свого роду ступенем реалізації норм цивільного процесуального права, реальною передумовою виникнення цивільних процесуальних відносин. Однак абстрактної, єдиної для всіх процесуальної правосуб'єктності не

існує, а існує відповідно правосуб'єктність суду, сторін, третіх осіб, прокурора, свідків тощо [6, 15].

Таким чином, узагальнюючи, можна говорити про те, що в науці цивільного процесуального права є досить усталена позиція щодо цивільної процесуальної дієздатності та правоздатності, про що говорять зазначені позиції вчених.

Правосуб'єктність судових органів є строго визначена в залежності від виду судового органу і його функцій. Кожен судовий орган, чи то місцевий суд, суд апеляційної чи касаційної інстанції, наділяється характерною тільки йому юрисдикцією і комплексом повноважень. За своєю суттю повноваження можуть бути предметні і функціональні. Предметні повноваження є такими повноваженнями органу судової влади, які визначають межі юрисдикції органу судової влади, які визначають межі юрисдикції названого суб'єкта правовідносин. Функціональні повноваження – це різного роду дії вказаного судового органу в процесі прояву відправлення правосуддя, пов'язані з вирішуючими діями суду з керівництва процесом [5, 117, 118].

Досліджуючи детальніше питання правосуб'єктності в своєму дисертаційному дослідженні, К.В. Гусаров зазначає, що цивільна процесуальна правосуб'єктність є самостійною категорією і не тотожна правоздатності та дієздатності. Виходячи з цього цивільна процесуальна правосуб'єктність тлумачиться не тільки як загальна передумова виникнення системи цивільних процесуальних правовідносин, але і як змістова характеристика реалізації наданих прав, обов'язків та повноважень суб'єктами процесуальної діяльності. Аналізуючи предметну судову компетенцію, дисертант вважає, що такі поняття, як юрисдикція, повноваження, підвідомчість, підсудність не є тотожними. Кожен з них має самостійний зміст і відображає зміст їх цивільної процесуальної правосуб'єктності [3, 8, 10].

Узагальнену позицію з цього питання наводить також і М.С. Шакарян в своєму

підручнику з цивільного процесу, зауважуючи, що суд – орган влади, наділений компетенцією (повноваженнями) по здійсненню правосуддя шляхом вирішення цивільних і кримінальних справ. Тому суд – не тільки обов'язковий, але і вирішувачий суб'єкт цивільного процесуального правовідношення. Владні повноваження суду проявляються одночасно як його права і обов'язки, для виконання яких суди здійснюють численні процесуальні дії. Особливе положення суду як суб'єкта цивільних процесуальних правовідносин визначається конституційними принципами правосуддя і статусом суддів. В залежності від підстав класифікації процесуальні права, обов'язки і відповідні їм дії суду можуть розрізнятися за стадіями процесу, за суб'єктами, що мають право чи зобов'язані здійснювати відповідні дії, і за умовами їх здійснення [8, 103].

П.Ф. Єлісейкін зазначає, що під компетенцією суду варто розуміти сукупність прав та обов'язків, що виникають у нього з моменту його утворення як органу влади і наявних у нього аж до ліквідації. Зміст компетенції складають владні повноваження, якими його наділяє держава для здійснення поставлених перед ним задач і цілей. Такими правами і обов'язками суд наділяється в його взаємовідносинах з державою, а рівно із усіма, кого стосується його діяльність. Основне право (і обов'язок) суду полягає в здійсненні правосуддя по цивільним справам і в розгляді інших справ, віднесених до його віддання [4, 28, 29].

Компетенція означає пристосованість його носія до вирішення відомих справ. Її існування пояснюється тим, що ні один орган влади і ні одна посадова особа, взяті окремо, не в стані охопити абсолютно всі виникаючі в житті питання, так і кожне з цих питань не може бути вирішене будь-яким органом влади і посадовою особою. Тому виникає необхідність розмежування компетенції різних органів з допомогою інституту підвідомчості. Зокрема, цією об-

ставиною пояснюється необхідність розмежування компетенції суду і несудових установ по розгляду цивільних справ. Нарешті, компетенція суду передбачає наявність відомого мінімуму вимог, яким повинні відповідати судді [9, 28, 29].

В.Н. Щеглов також звертає увагу на питання підвідомчості, підсудності, владних повноважень суду. Зокрема, автор зазначає, що судові органи як центральні суб'єкти цивільного судочинства володіють компетенцією на вирішення визначеного кола справ (підвідомчістю). На відміну від підвідомчості, що визначає компетенцію судів, арбітражу і інших органів, що здійснюють захист цивільних прав, підсудність визначає межі всередині судової системи [9, 46, 47].

С.А. Якубов, досліджуючи питання прояву правосуб'єктності суб'єктів цивільного процесу, прийшов до висновку, що суд є органом державної влади, що покликаний здійснювати правосуддя з цивільних справ, і в силу свого правового статусу він завжди правосуб'єктний. Але його цивільна процесуальна правосуб'єктність проявляється в кожній конкретній справі, яку він має розглянути та вирішити [10, 163].

Приналежність цивільної процесуальної правосуб'єктності властива суду, оскільки це спеціально уповноважений орган держави, що застосовує норми цивільного процесуального права, виходячи з його правового статусу.

При виникненні цивільних процесуальних правовідносин з розгляду і вирішення конкретного спору про право, цивільна правосуб'єктність конкретна. Цивільна процесуальна правосуб'єктність суду проявляється за змістом та об'ємом до всіх видів судочинства.

Суд завжди є суб'єктом цивільного процесуального права, завжди правоздатний та дієздатний, тобто правосуб'єктний. Юридичний інтерес його обумовлений цілями і задачами, що стоять перед ним. Він здійснює правосуддя. На відміну від інших суб'єктів цивільного процесуаль-

ного права юридичний його інтерес прямо пропорційний, тобто захист суб'єктивних матеріальних прав і обов'язків суб'єктів спірного матеріального правовідношення, чи то позивач, відповідач, треті особи, для суду не має значення, оскільки тим самим захищається матеріальне правовідношення в цілому [10, 164].

Таким чином, узагальнюючи зазначені позиції вчених, на нашу думку, уявляється необхідним зробити наступні висновки.

Суд завжди є правосуб'єктивним. Правосуб'єктивність є самостійною категорією. Суд має свою власну правосуб'єктивність як суб'єкт цивільних процесуальних відносин.

Правосуб'єктивність суду реалізується через його компетенцію. Компетенція суду, в свою чергу, визначається через юрисдикцію та повноваження. Юрисдикція і повноваження взаємопов'язані. Виділяють предметні повноваження, що по суті виходять із підвідомчості та підсудності, та функціональні повноваження, що являють

собою вирішуючі дії суду з керівництва процесом.

Компетенція суду полягає у тих правах і обов'язках, якими суд наділений законодавцем. На практиці права та обов'язки суду можуть збігатися. Як юридична особа, суд може виступати, наприклад, відповідачем, але при цьому потрібно чітко розуміти, що суддя діє не як фізична особа, а діє як суд і від імені суду.

Уявляється доцільним запропонувати наступне визначення правосуб'єктності суду. Правосуб'єктність суду в цивільному процесі – це права та обов'язки суду, які утворюють його компетенцію, виходячи з юрисдикції. Предметні повноваження (підвідомчість, підсудність) і функціональні повноваження формують юрисдикцію. Таким чином, юрисдикція формує компетенцію суду, а компетенція реалізується через визначені нормами цивільного процесуального законодавства комплекс прав та обов'язків суду.

Список літератури:

1. Бичкова С.С. Цивільний процесуальний правовий статус осіб, які беруть участь у справах позовного провадження: монографія / С.С. Бичкова. – К.: Атіка, 2011. – 420 с.
2. Гурвич М.А. Советское гражданское процессуальное право / М.А. Гурвич. – М.: Высшая школа, 1964. – 536 с.
3. Гусаров К.В. Проблеми цивільної процесуальної правосуб'єктності: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 / К.В. Гусаров. – Харків, 2000. – 19 с.
4. Елисейкин П.Ф. Гражданские процессуальные правоотношения / П.Ф. Елисейкин. – Ярославль, 1975. – 93 с.
5. Комаров В.В., Бигун В.А., Баранкова В.В. Проблеми науки гражданского процессуального права / [под редакцией В.В. Комарова]. – Харьков, Право, 2002. – 440 с.
6. Комаров В.В. Цивільні процесуальні правовідносини та їх суб'єкти / В.В. Комаров, П.І. Радченко. – К., НМК ВО, 1991. – 103 с.
7. Слугин А.А. Гражданская правосубъектность юридических лиц: дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / А.А. Слугин. – Рязань, 2003. – 176 с.
8. Гражданское процессуальное право России: учебник для вузов / [под ред. М.С. Шакарян]. – М.: Юристъ, 2002. – 634 с.
9. Щеглов В.Н. Субъекты судебного гражданского процесса (лекции для студентов) / В.Н. Щеглов. – Томск, Изд-во Томского ун-та, 1979. – 129 с.
10. Якубов С.А. Субъекты советского гражданского процессуального права / С.А. Якубов. – Ташкент, ФАН, 1973. – 259 с.

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена изучению гражданской процессуальной правосубъектности суда и ее определению.

SUMMARY

Article is devoted to research civil procedure court legal capacity and its definition.

*Рекомендовано кафедрою цивільного,
господарського права та процесу*

Подано 25.01.2013.